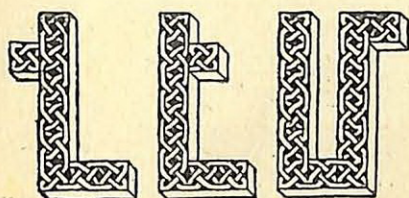

03.05.2013

00 AUG 2010

ԵՐԿԱՄՍԵԱՅ ՀԱՆՂԵՍ
ՄՇԱԿՈՅԹԻ ԵՒ
ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

Խմբագիր՝ Ս. ՎՐԱՅԵԱՆ

Զ. ՏԱՐԻ, ԹԻԻ 1

1938

ՆՈՅՆԵՄԲԵՐ - ՅՈՒՆԻԱՐ

Ս. ՎՐԱՅԵԱՆ

ՓԵՏՐԻԱՐ 18-ԻՑ ՅԵՏՈՅ

(ՄԵՐ ՀԵՏԱԳԱՅ ԲԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ)

1921 թ. փետրարեան համաժողովրդական ապստամբութիւնը Հայաստանում տեւեց հինգ ամիս — փետրար 18-ին Երեւանը ազատագրեց բոլշեւիկներից, ապրիլ 2-ին վերագրաւեց ռուս բանակի ուժով, յուլիս ամսի կէսերին հակաբոլշեւիկ ուժերը Լեռնահայաստանից անցան Արաբքը եւ ապաստան գտան Թաւրիզում:

Տարագրութեան հէնց առաջին օրերից սկսած Հայաստանից հեռացած մտաւորականութեան եւ գործիչների շրջանում սկսեց կատարւած գործի քննադատութիւնն ու վերագնահատութիւնը: Եւ առաջին հերքին, բնականաբար, Հ. Յ. Դաշնակցութիւնն էր որ ձեռնարկեց այդ աշխատանքին, քննութեան առարկայ դարձրեց փետրարեան շարժման հետ կապւած խնդիրները: Տեղի ունեցան բազմամարդ ժողովներ, որոնց մէջ մշակեց կուսակցութեան հետեւելիք քաղաքականութիւնը: Այդ աշխատանքներին մեկնակէտ ծառայեց, ընկերների յանձնարարութեամբ, իմ արած մի գեկուցումը, որի ամփոփումը հրատարակեց Թաւրիզի «Այգ» երկօրեայ բերքի 1921 թ. Օգոստ. 13 եւ 18 համարներում:

Այս գեկուցումը արտայայտում է մեր ունեցած մտայնութիւնը 1921-ի փառքերկայոյց օրերին եւ քաղաքական այն ուղին, որին հետեւում էինք այն ժամանակ: Հետագային, Հ. Յ. Դաշնակցութեան պատասխանատու ժողովներն էլ հաստատեցին այդ ուղին, որին մինչեւ այսօր էլ հաւատարիմ մնացել է մեր կուսակցութիւնը: 17 տարւայ դէպքերը, բայց, մանաւանդ, Հայաստանի ներսն ու շուրջը վեր-

520-2001

չերս զարգացող իրադարձութիւնները անգամ կոյրերի աչքին տեսանելի փաստերով հաստատեցին Հ. Յ. Դաշնակցութեան այն ժամանակայն մախատեսութիւնների ու որդեգրած ուղեգծի նիշտ լինելը: Որով, ուրեմն, վերոյիշեալ գեկուցումը այսօր պատմական վաւերագիր հանդիսանալուց բացի ունի նաեւ գործնական ուղեցոյցի նշանակութիւն:

Մատնանշւած երկու հանգամանքով էլ մենք աւելորդ չենք համարում վերարտադրել այդ գեկուցումը «Վէմ»-ի էջերում, քանի որ «Այգ»-ի յիշւած համարները մատչելի չեն որ եւ է մէկին: Այս գեկուցումից ընթերցողը յստակ կերպով կը տեսնէ, թէ ի՛նչ գաղափարներ ու մտահոգութիւններ զբաղեցնում էին մեզ Հայաստանում եւ տարագրութեան առաջին օրերին. կը տեսնէ նաեւ, թէ մեզ վերագրւող շատ տեսակէտներ ու մեր հասցէին նետող շատ մեղադրանքներ անհիմն են եւ անտեղի: Գաղափարական այն ճանապարհը, որին հետեւել է Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը Հայաստանում, կարմիր գծի պէս, անշեղ զարգացել է մինչեւ մեր օրերը: Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը ե՛ւ այն ժամանակ, ե՛ւ այսօր պետական ու ժողովրդական շահը գերադաս է համարել իր կուսակցութեան շահից:

Զեկուցումը վերարտադրւում է գրեթէ անփոփոխ, ոնական մի քանի թերեւ սրբագրութիւններով եւ աննշան յապաւումով: Ս. ՎՐ.

Հայաստանում եւ ամբողջ առաջաւոր Ասիայում այսօր տեղի ունեցող դէպքերը միայն մի զրուազն են կազմում այն վերթխարի պայքարի, որ մղում են իրար դէմ Անտանտն ու Խորհրդային Ռուսաստանը: Ըստ էութեան դա չին վէճի շարունակութիւնն է: Համաշխարհային պատերազմում տնտեսապէս ու քաղաքականապէս պարտւած Ռուսաստանը ձգտում է նոր ձեւերով վերագրաւել իր կորցրած միջազգային դիրքերը: Այն, ինչ որ չյաջողւեց իրականացնել Միլիտարիզմներին ու Գուշկովներին՝ ուսումնական զբօշակի տակ՝ հիմա իրականացնում են Լենիններն ու Զիչերները՝ կոմունիզմի եւ միջազգայնութեան անունով: Էութիւնը նոյնն է — ուսումնական իմպերիալիզմ. փոխւած է ձեւը — կոմունիզմ: Եւ Անտանտի ղեկավարները շատ լաւ են հասկանում այս հանգամանքը եւ դէպքերը Մերձաւոր Արեւելքում գնահատում են որպէս ուսումնական հիւսիսային հակամարտութեան շարունակութիւնը: Ռուսը մղում է դէպի տաք ծով, դէպի միջազգային շահաստանները. անգլիացին նրա քթին է տալիս, յետ է մղում: Ռուս մոլեռիկը, որ Տրոցկիներին հրամանով դէնք առած գնում է նոր երկիրներ զրաւելլու եւ մանր ազգեր ճնշե-

լու, հետեւում է նոյն տարերային բնազդին, որով շարժւում էր ցարերի հրամանը կատարելիս:

Իրենք՝ բոլշեւիկները համաձայն չեն աշխարհի բացատրութեան: Նրանք պնդում են, որ իրենք պրոլետարական յեղափոխութեան խարոյկներ են վառում զանազան երկրներում: Եւ ուզում են մեղ էլ համոզել, որ տղէտ ու սոված ուսւս մութիկը համաշխարհային յեղափոխութեան համար է աշխատում եւ ժողովրդներին երկաթով ու կրակով ճնշելով, երկրներ աւերի ու թալանի մատնելով՝ ազատութիւն ու հաւատարմութիւն է տարածում: Թո՛ղ, սակայն, նրանք այդպէս համոզւած լինեն. դրանից խնդիրը չի փոխւի: Փաստը մնում է փաստ. Մեր հողի վրա տեղի են ունենում խոշոր ընկերային վերիվայրումներ, որոնք անմիջապէս անդրադառնում են մեր ճակատագրի վրա, եւ մենք պարտաւոր ենք զխտակցել մեր դերն ու զիրքը այդ երեւոյթներին հանդէպ:

Այս խնդրի մասին մենք նոր չէ, որ մտածում ենք: Դեռ անցեալ տարի, հայ քաղաքական ղեկավարները լրջօրէն կշռելով բոլոր հանդամանքները՝ տւին միջազգային ղէպերից բխող տրամաբանական պատասխանը — միակը, որ այն ժամանակւայ պայմաններում հնարաւոր էր: Նրանք կամովին հրաժարւեցին իշխանութիւնից՝ յօգուտ բոլշեւիկներին, որոնք, թւում էր, թէ ստեղծւած կացութեան հետեւանքով աւելի էին ի վիճակի հայ աշխատաւորութեանը խաղաղութիւն եւ զարգացման հնարաւորութիւններ ապահովելու: Դեկտ. 2-ի ակտը մտածւած, չափւած ու ձեււած քաղաքական քայլ էր: Դա մի զրեանադիտական խաղ չէր մեր կողմից, ոչ էլ արդիւնք ներքին թուրութեան, այլ հետեւանք անկեղծ համոզման, որ ա՛յն պայմաններում միայն Խորհրդային Ռուսաստանին յարելով, հնարաւոր էր հաւասարակշռութիւն պահպանել իրար խաչաձեւող զանազան ուժերի հանդէպ: Այդ ուղղութեամբ էր մղում մեղ նաեւ քեմալական անհաշտ եւ արկածախնդիր քաղաքականութիւնը Հայաստանի նկատմամբ: Մենք առանց վերապահութեան կամենում էինք դորձակցել փոքրաթիւ եւ մեր երկրում հող չունեցող, բայց ուսական դրութեան չը նորհիւ միջազգային կշիռ ունենալու ընդունակ բոլշեւիկներին հետ՝ առանց, ի հարկէ, հրաժարւելու միացեալ եւ անկախ Հայաստանի հիմնական գաղափարից: Գործակցութեան ցանկութիւնը ոչ թէ մեր սնտափառութիւնից կամ իշխանամոլութիւնից էր բխում, այլ միանգամայն այն ճիշտ համոզումից, որ հայ ժողովրդի եւ մտաւորականութեան մեծ մասը կապւած է մեղ հետ եւ առանց մեր դործօն աջակցութեան Հայաստանում ո՛չ մի իշխանութիւն չէր կարող յաջողութիւն ունենալ:

Գեկտ. 2-ի ակտին, որին բուլղեւիկները տխմարօրէն, կամ դիտաւորեալ կերպով, յեղափոխութիւն անունն են տալիս, յաջորդեցին յունւարեան եւ փետրւարեան մղձաւանջային օերերը: Ռուսաստանի զանազան ծայրերից Հայաստան քչւած Հայ բուլղեւիկները, որոնց մեծագոյն մասը կամ քրէական տիպեր էին, կամ նախապատրաստական դասարանի աշակերտներ, կամ թողից փախած սրիկաներ եւ կամ, լաւագոյն դէպքում, կրէտիններ ու մտքի ներքինիներ, արեւցած հեշտ ձեռք բերւած իշխանութեամբ, հաստատեցին Հայաստանում մի ոչ-ժիւմ, որ անուն չունի: Մակիաւելիզմի, բռնակալութեան, շանտաժի, սլովոկացիայի, թալանի եւ անամօթութեան ոչժիւմ էր այդ, երբ ամբողջ Հայ ժողովուրդն ու Հայ մտաւորականութիւնը խաղալիք դարձան մի քանի խելագարների կամայականութեան, երբ բանտը դարձաւ հաղարաւոր մարդկանց արեւելայր եւ կացինը՝ իշխանութեան հեղինակութիւնը պահպանելու միջոց: Այս ոճրագործ քաղաքականութեան հետեւանքով շուտով ժողովրդի բոլոր խաւերը զրկւանքով երես դարձրին բուլղեւիկներից, եւ երկիրն անպանելի ուժով մղեց դէպի փետրւարեան շարժումները: Գեղեցիկ խօսքի համար չէ, որ ասուում է, թէ փետրւարեան յեղաշրջումն առաջ է եկել անկադմակերպ, տարերային կերպով եւ առանց լայն ղեկավարութեան: Եթէ երբ եւ իցէ եղել են բռնապետութեան դէմ ուղղւած անխառն ժողովրդական շարժումներ, դրանից ամենաժողովրդականն, անկասկած, փետր. 18-ի յեղաշրջումն էր Հայաստանում:

Այսպիսով, ուրեմն, փետրւարեան յեղաշրջումը արդիւնք էր ներքին պատճառների՝ հետեւանք բուլղեւիկների յանցաւոր քաղաքականութեան: Նա չէր բխում քաղաքական հանդամանքների միջազգային նոր դասաւորութիւնից: Միջազգային կացութիւնն, ընդհակառակն, աւելի նպաստաւոր էր բուլղեւիկների համար. Ադրէշանն անշարժ էր, Վրաստանի անկումն անխուսափելի, Ռուսաստանի ներսը լուրջ շարժումներ չկային, Եւրոպան զբաղւած էր սեփական հոգսերով, եւ տաճիկ - բուլղեւիկեան բարեկամութիւնն աւելի եւս ամրանալու վրա: Յեղափոխութեան քաղաքական պատճառ չկար, եւ շարժումը տեղի չէր ունենայ, եթէ բուլղեւիկներն իրենք սլովոկացիայի չենթարկէին ժողովրդին: Ազատ մնացած մտաւորականութիւնը ցաւով ու կսկիծով էր դիտում այս ամենն եւ շարժման մէջ մտաւ ոչ թէ «իշխանութեան քաղցրութիւնները վայելելու», այլ ժողովրդական տարերքին զաղափարական բովանդակութիւն տալու եւ երկիրը ծայրայեղութիւնից հեռու պահելու նպատակով: Մենք այնքան կոյր չէինք, որ չտեսնէինք, թէ ինչպիսի միջազգային աննպաստ

պայմաններում տեղի ունեցաւ շարժումը, որի հեղինակը՝ գիւղացիութիւնը հաշւի չէր առել հետագայ լինելիքները, որոնք անխուսափելի կերպով պիտի տանէին դէպի պարտութիւն, մանաւանդ Վրաստանի անկումից յետոյ, երբ բոլշևիկ հրամանատարութեան ձեռքերն արձակեցին, եւ նա դէպի Հայաստան շարունց մեծաքանակ ուսական զօրքեր :

Փետրուարեան յեղաշրջումը ճնշեց, բայց նա ունեցաւ, ի հարկէ, մի շարք զբաղան հետեւանքներ, որոնց մէջ առաջին տեղն է բռնում հայ մտաւորականութեան փրկութիւնը կացինահար լինելուց կամ Ռուսաստան աքսորելուց : Անշուշտ, այդ շարժումը քիչ նշանակութիւն չունեցաւ եւ ուժի մի փոփոխութեան տեսակէտից . այսօրեայ «մեղմ» կուրսը Հայաստանում, որոշ չափով, պարտական է եւ փետրուարեան յեղաշրջման : Սակայն, ինչքան եւ նշանակալից լինի փետր. 18-ի արդիւնքը, որքան եւ անխուսափելի ու անհրաժեշտ համարենք այդ շարժումը, չի կարելի ժխտել, որ նա էպիդոտիկ բնոյթ ունի եւ չի կազմում օրդանական մասը քաղաքական դէպքերի շարաշարութեան : Պարզ է, որ եթէ դեկտեմբերից իշխէր աւելի խելացի ու հռատեա քաղաքականութիւն, փետրուարեան ապստամբութիւնը տեղի չէր ունենայ, եւ Հայաստանը ազատ կը մնար մի խոշոր ցնցումից : Պարզ է եւ այն, որ փետրուար 18-ից յետոյ Հայաստանում կատարուող դէպքերի պատասխանատուն ոչ թէ «նենդ գաշնակներն» են, այլ հէնց իրենք բոլշևիկները, որոնք ստեղծեցին Սոդոմ - Գոմորը, հետեւաբար եւ փետրուարեան դէպքերը : Ես աւելորդ եմ համարում թելել ու վերլուծել այստեղ Հայաստանում եւ Լեռնահայաստանում կատարւած զսրծողութիւնները, որովհետեւ նրանք ըստ ամենայնի հասկանալի են եւ անխուսափելի փետրուարի դէպքերից յետոյ . մեր կոխը Լեռնահայաստանում շարունակութիւնն էր Հայաստանում սկսւած կռիւի, եւ այն հանգամանքը, որ մենք ուսական մեծաքանակ ունեւորի ճնշման տակ տեղի աւինք, դեռ չի նշանակում, թէ մեր դատն անարդար էր, եւ մենք պարտւած ենք խոստա : Ո՛չ, մենք պարտւած չենք, մեր գաղափարները հիմա եւս հայ ժողովրդի սրտում նոյնքան վառ են, որքան եւ առաջ : Մեզ կարելի էր կռուի դաշտում յաղթել, որովհետեւ մեր բանակը փոքր էր, իսկ ուս զօրքը շատ . մեզ կարելի է ֆիդիքապէս վերացնել՝ յենւելով ուս աւինների կամ վարձկան մարդասպանների վրա, բայց գրանոյ մեր գաղափարները չեն մեռնի . նրանք վաղ թէ ուշ կը յաղթանակեն :

Թեր գաղափարներն այն գաղափարներն են, որոնցով ապրել ու ողբերակել է հայ ժողովուրդը վերջին տասնամեակներում եւ որոնք

բոլշևիկները կողմից էլ ընդունում են տեսականապէս — բոլոր ազգերի ազատութիւնը, թէեւ հէնց որ բանը դործի է հասնում, նրանք ո՛չ միայն ազատութիւն չեն տալիս, այլ եւ դաճիճ են դառնում ազգերի գլխին: Ե՛ւ փետրւարին, ե՛ւ առաջ, ե՛ւ այսօր մեր քաղաքական նշանարանն է Հայաստանի ազատութիւնը — Միացեալ եւ Անկախ Հայաստան, եւ այն փաստը, որ Հայաստանում այսօր ուսւ գինւորի սերին է իջխում, բնաւ չի յուսահատեցնում մեզ: Մենք դրա վրա նայում ենք իրրեւ ժամանակաւոր դժբախտութիւն — դժբախտութիւնները յարատեւ չեն լինի. նրանք կանցնին, եւ Հայաստանն էլ, ի հարկէ, կը լինի ազատ: Այսպէս ենք մտածում մենք, որ մեր գաղափարի համար քչաժ ենք օտար երկնքի տակ, ինչպէս քչում էին ազատութեան ռազմիրաները ցարերի ու սուլթանների կողմից: Այսպէս է մտածում եւ բովանդակ հայ ժողովուրդը, որ դատապարտւած է տպրելու բոլշևիկներին իշխանութեան ներքոյ, ինչպէս եւ նրանք, որոնք ցրւած են աշխարհի չորս ծայրերը:

Մեր հակառակորդները մեզ վարկարեկելու գիտաւորութեամբ մեր պայքարն աշխատում են ներկայացնել որպէս նեղ եսական, չահադիտական մի դործ: Իբր թէ, մենք չենք ուզում հրաժարւել իշխանութիւնից՝ «փափուկ աթոռներից», «հանգիստ կեանքից», «չաղ ոռճիկից» ու «պետական կարկանդակից»: Պրովոկացիայի ամենագունհիկ ու էջտան տեսակն է սա, որովհետեւ անդամ երեսաներին յայտնի է, թէ մենք ինչ «փափուկ» աթոռների» վրա էինք նստած Հայաստանում եւ ինչ համեղ «կարկանդակներ» էինք ուտում: Եւ եթէ հարցն անձնական փիճակին դայ, կարելի՞ է համեմատութեան դնել «ժողովրդական կոմիսարներին» եւ մեր ապրելակերպի միջն. մենք ուրախ կը լինէինք նրանց յարմարութիւնների տասներորդ մասը դէթ ունենալու: Նրանք, ուրբեր ծանօթ են այն պայմաններին, որոնց մէջ մենք ամենքս ապրել ու դործել ենք Հայաստանում, չեն կարող մեզ մեղադրել անձնական միտումների մէջ, իսկ եթէ մեղադրում են, կը նշանակէ շատ անբարեխիղճ, շատ վատ մարդիկ են:

Մենք Հայաստանի ազատագրութեան մենաշնորհը չենք իւրացրել. մեզ համար կարեւորը ազատագրութեան փաստն է: Թէ ո՞վ կը տայ հայ ժողովրդին ազատութիւն — դաշնակցականները, բոլշևիկները — այդ միեւնոյնն է. միայն թէ ազատութիւն տրւի: Եւ մենք պատրաստ ենք նեցուկ հանդիսանալու ամէն մէկին՝ ով կը դործէ այդ ուղղութեամբ: Թո՛ղ բոլշևիկներն իրականացնեն մեր պահանջները, մենք ամենայն ուրախութեամբ յետ կը քաշենք: Բայց կարո՞ղ են նրանք իրականացնել, ընդունա՞կ են դրան, կը կամենա՞ն...

Մեր պահանջն է, որ Հայաստանը լինի իրապէս անկախ, որ երկու Հայաստանները միացեն, որ Հայաստանի իշխանութիւնը բխի Հայաստանի ժողովրդից եւ ոչ թէ նշանակւի Մոսկւայից, որ Հայաստանը կառավարի սեփական պաշտօնեաներով ու զինւորներով եւ ոչ թէ ռուս կոմիտարներով ու սեկներով, — մի խօսքով, որ հայ ժողովուրդը ինքը լինի իր երկրի եւ ճակատագրի տէրը եւ ոչ թէ Մոսկւան կամ Մոսկւայի անունով եկող թաւանջի եւ արեւոցող կոմիտարներ կամ մեր իրականութեանն անհարադատ չինովնիկներ: Կարո՞ղ են այս տեսակէտի վրա կանգնել երեւանեան «ցենտրովիկները»: Եթէ կարող են — մեր գոյութիւնը աւելորդ է: Եթէ չեն կարող, — ինչպէս չեն կարողացել մինչեւ այժմ, — մենք կանք ու կը մնանք, եւ հայ ժողովրդի համակրանքը միշտ ու միշտ մեզ հետ կը լինի, որքան էլ ճնշումներ գործ դնեն կոմիտարները: Մեր գոյութիւնն ու գործունէութիւնը հետեւանք է ոչ թէ մեր կամքի, այլ՝ մեր իրականութեան, եւ քանի այդ իրականութիւնը չէ փոխած համաձայն առարկայական պայմանների եւ ժողովրդի ցանկութեան, մեր գոյութիւնը անխուսափելի է: Կարող են փոխել դերակատարները. մի անձի տեղը կը բռնէ միւսը, բայց դադափարը եւ այդ դադափարի իրազօրծողները կը շարունակեն ապրել եւ կը լինեն այնքան ուժեղ, որքան խոր արմատ կունենան Հայաստանի իրականութեան մէջ:

Այս տեսակէտից, բոլորովին վաղաժամ են մեր հակառակորդ բանակից լուող կանչաւորութիւնները, թէ Դաշնակցութիւնը քայքայւում է, թէ նրա շարքերից շատերը հեռանում են, թէ նա կտրւում է հայ կեանքից եւ այլն: Վաղաժամ են այս ցնծութիւնները, որովհետեւ Դաշնակցութիւնը այսպիսի օրեր շատ է տեսել եւ միշտ էլ դուրս է եկել ճգնաժամից կազդուրւած եւ գօտեպինդ. նոյնը կը լինի եւ այս անգամ: Մի շարք վիթխարի ճակատամարտներից յետոյ՝ Դաշնակցութիւնը քաշել է նոր զիրքեր: Նահանջի ժամանակ, ի հարկէ, կը լինեն թուրամորթ դասալիքներ, որոնք դողում են իրենց կաշին փրկելու համար. կը լինեն հողերանութեամբ պարտաւճանք, վհատողներ, շարքերից դուրս ընկածներ, դաւաճաններ, թշնամիւ կողմը անցնողներ եւ այլն: Սա սովորական երեւոյթ է պատերազմների ժամանակ, եւ դարմանալ պէտք է միայն, որ դասալիքների եւ դաւաճանների թիւը շատ քիչ է մեր շարքերում...

Այո՛, Դաշնակցութեան համար պայմանները դասաւորւեցին բաւական աննպաստ: Աննպաստ ո՛չ թէ դադափարական տեսակէտից — մեր դադափարները մնում են թարմ եւ անխոցելի — այլ արտաքին հանդամանքների շնորհիւ: Ամենից առաջ, ծանր նահանջը եւ Զան-

գեղուրում կրած մեր զժառուրթիւնները անդրադարձել են մեր հոգեվիճակի վրա : Ամենքս դադարած ենք եւ իրարից դժգոհ : Միւս կողմից , նիւթական վատ սլաքմաններն անտանելի են դարձնում մեր կեանքը տարազրութեան մէջ : Եւ , վերջապէս , մենք շատ հեռու ենք արտասահմանեան մարմիններից , որոնք իրենց գործունէութեամբ երբեմն հակասում են երկրի հրամայական սահանջներից բխող քաղաքական գծին եւ տարւում են դադութային անհող ու ցնորական դադախարներով , եւ մենք անզոր ենք լինում նրանց ուղիղ գեանի վրա կանգնեցնելու եւ միատարր քաղաքականութիւն ստատադրելու : Քիչ չեն նաեւ բարոյական ազդեցութիւնները , որոնք տարիների ընթացքում հաւաքել են մեր շարքերում եւ վարակում են մեր կուսակցութեան մարմինը : Բացի այդ , առաջ են եկել մի շարք քաղաքականութեան հարցեր , որոնք սահանջում են շուտափոյթ եւ լուրջ լուծում :

Այս խնդիրները միանգամայն զիտակցւում են մեր ընկերների մեծ մասի կողմից եւ համապատասխան վերաբերումի են արժանանում , իսկ քչերն են միայն թեթեւ վերաբերում ցոյց տալիս ու զբաղւած են «քննադատութեամբ» , ու «ներքին հաշիւներ մաքրելով» : Հետզհետէ , սակայն , այս վերջիններն էլ կը սկսեն ըմբռնել , թէ տրոտնիզմով ու «քննադատութեամբ» բան դուրս չի դաշ , եւ ժամանակն է խելքի գալու եւ գործի սկսելու : Եւ գործն արդէն սկսւած է . արտասահմանեան բոլոր շրջաններում մեր կուսակցութեան ներսը կատարւում է եռուն կազմակերպական աշխատանք , որը պէտք է զարգացնել երկու ուղղութեամբ . մի կողմից պէտք է անողոր կոխ մը դել ստանհապաշտութեան ու քաղաքական հայեացքների անորոշութեան դէմ՝ հաստատելով կուսակցական մէկ եւ ընդհանուր քաղաքականութիւն , միւս կողմից անխնայ լինել դէպի արատաւորւած , բարոյապուրկ , զեղծարար , ոչ - յեղափոխական ու հակասոցիալիստական տարրերը , որոնք տեղ են գտեր մեր կուսակցութեան շարքերում : Ճիշտ է , այդպիսի տարրերի հոտառութիւնը բաւական սուր է , եւ նրանցից շատերն արդէն մեղանից հեռացել են այնտեղ , ուր կայ իշխանութիւն , բայց քիչ չեն աւելի հեռատեսները , որոնք հասկանում են , որ վաղն իշխանութիւնը նորից մեզ է անցնելու եւ մնում են այդ օրւայ յուսով : Մաքրագործումը մեր շարքերի պէտք է տարւի հետեւողական կերպով եւ առանց վարանումի :

Սակայն , մենք բաւական չեղեցինք բուն խնդրից : Ես բնաւ նստատակ չունէի կուսակցական հարցեր յարուցանելու . դրա մասին ղեռառութ կը լինի աւելի հանգամանօրէն խօսելու : Այստեղ իմ նպատակն էր պարզել , թէ ի՞նչ է լինելու մեր հետադայ քաղաքականութիւնը Հայաստանում :

Յօդւածս ուշադրութեամբ կարդացողի համար, այս հարցի պատասխանը արդէն պէտք է պարզ լինի. փետրւարեան շարժման պատճառը բոլշեւիկեան վայրագութիւններն էին: Այդ վայրագութիւնների վերացումով վերացեցին եւ շարժման անմիջական պատճառները, ուրեմն, վերացեց եւ կուլի շարունակութեան անհրաժեշտութիւնը: Մենք շատ լաւ տեսնում ենք, թէ ներկայումս մեր ժողովրդին ամենից աւելի ինչ է հարկաւոր. նրան հարկաւոր է հանդիստ եւ տրնտեսական բարելաւում: Եթէ այժմւայ բոլշեւիկները կարողանան գէթ նւագագոյն չափով դոհացնել ժողովրդին, մենք ո՛չ միայն խոչընդոտ չենք լինի, այլեւ ամենաանկեղծ կերպով կը թելադրենք մեր երկրի ընկերներին օգնել նրանց եւ արտասահմանում էլ արդէնքներ չենք յարուցանի: Այդպէս էինք մտածում մենք ղեկավարներին, երբ բոլշեւիկները անամօթօրէն խտրեցին եւ հասցրին փետրւարին: Այդպէս ենք մտածում եւ այսօր, եւ այս անգամ էլ, ինչպէս առաջ, միայն իրենցից՝ բոլշեւիկներից է կախած՝ կրկնել հին խաղը, թէ նոր դրութիւն ստեղծել: Մենք կուից վախեցող չենք եւ բոլշեւիկներին մեղ ուղղած ամէն հարեւածին կը պատասխանենք մի քանի հարեւածով. մեր մէջ դրա համար կայ եւլ բարոյական ուժ եւ վճռականութիւն, եւ հայ աշխատաւորութեան ճնշիչ մեծամասնութիւնը դարձեալ մեղ հետ է. որքան եւ կեղծիքներ կատարեն բոլշեւիկների կողմից, սակայն մեր խորին համոզումով Հայաստանը պէտք է ազատ պահել ներքին ցնցումներից ու քաղաքացիական կռիւներից: Եթէ բոլշեւիկները գոնէ ա՛յս անգամ համամիտ են մեզ, ապա կարելի կը լինի ժողովրդին որոշ ժամանակ ապահովել խաղաղութիւն եւ աշխատանքի հնարաւորութիւն:

Այս ամենից, սակայն, բնաւ չի հետեւում, որ մենք զաղաւթարական նահանջ ենք կատարում բոլշեւիզմի առաջ. ո՛չ, մենք միայն նահանջում ենք ռուս սոցիալիստ առաջ: Մենք հաստատ դիտենք, որ բոլշեւիզմը Հայաստանում իշխող կը լինի այնքան, որքան ռուս դօրք կայ այնտեղ. հէնց որ ռուս դօրքը կողկասից հեռանայ, հայ բոլշեւիկներն իրենք էլ կը վախչեն: Այդ պատճառով, մենք կարծում ենք, որ Հայաստանի բոլշեւիկներից ազատագրելը ներքին հայկական խնդիր է, այլ համակողմասեան կամ ընդհանուր ռուսական մի խնդիր: Մենք հաւատացած ենք, որ հեռու չէ բոլշեւիզմի մահը. իր սոցիալական փորձերի մէջ նա վաղուց սնանկ է յայտարարւել. հասել է արդէն եւ քաղաքական սնանկութեան ժամը, եւ կոյր պէտք է լինել չը հասկանալու համար Ռուսաստանում նկատուող երեւոյթների խմբատը: Այո՛, շատ հեռու չէ այն ժամանակը, որ մեզ լացով ու սգով ճանապարհ գցող հայ քաղաքացիներն ու զիւղացիները խնդութեամբ ու

ծափահարութեամբ կը զննաւորեն մեզ Հայաստանում: Եւ զրա համար ո՛չ յեղափոխութեան կարիք կայ, ո՛չ տեղւորների եւ ոչ էլ ուրիշ սարսափելի բաների. անգամ պրոպագանդի էլ պէտք չկայ: Հայաստանը բոլորովին հասունացած է այդ վիճակի համար, եւ նա այդպէս կը սպասէ մինչեւ որ ուսումական լուծը վերացւի իր պարանոցից:

Այս այսպէս լինելով՝ երկրում գտնւող մեր ընկերները պէտք է շատ զգոյշ լինեն եւ չենթարկւեն որ եւ է պրոփոկացիայի: Պէտք է լծւել պետական եւ հասարակական աշխատանքին, նպաստել ժողովրդի տնտեսական վիճակի բարելաման, պետական մեքենայի կարգաւորման, երբեք չմտածել սարսուռի մասին. պէտք է նպաստել, որ ստեղծւած դրութիւնից Հայաստանը առաւելագոյն օգուտները քաղէ: Որովհետեւ, կրկնում եմ, ինչ որ այսօր, բուլքերիկների օրով, չինւի Հայաստանում, վաղը պիտանի պէտք է լինի մեզ համար: Օգնելով այսօր Հայաստանի վերաշինութեան՝ մենք նպաստած կը լինենք մեր վաղւայ դորձին:

1921 թ. Թաւրիզ

